



# De attente stad Zwolle

## VERKENNING

TEKST Radboud Engbersen en Monique Kremer<sup>1</sup>  
FOTO'S Tiva Pam

**Is het mogelijk om steden te realiseren waar bewoners meer dan nu naar elkaar omkijken, ook als ze heel verschillend zijn? Op bezoek in Zwolle, bij een ggz-ervaringsdeskundige, een buurttuin van een revalidatiecentrum en de Knarrenhof, waar ouderen samen wonen. In Rotterdam leren we van het architectenbureau Kempe Thill over ruimtelijke en sociale condities die het naar elkaar omkijken kunnen bevorderen.**



Ggz-ervaringsdeskundige Rutger Scholte ter Horst: 'We moeten we het met mekaar gaan doen, maar kunnen we dat wel?'

## IETS MEER VERBEELDINGSKRACHT

Architectenbureau Kempe Thill, die kantoor houdt in de schaduw van de Rotterdamse Van Nelle-fabriek, is actief in verschillende Europese landen. We spreken er met Oliver Thill, opgegroeid in Oost-Duitsland, al jaren gesetteld in Rotterdam. Volgens hem loopt de bouwsector ver achter op de sociale werkelijkheid. 'In de opleidingen van architecten en ook in praktijken van projectontwikkelaars worden nog steeds verouderde beelden gecultiveerd over gezinnen en families ("man en vrouw die samen kinderen hebben"). De demografische realiteit is onvoldoende tot hen doorgedrongen, bijvoorbeeld die van de vergrijzing, maar ook het gegeven dat het aantal bewoners per woning in steden radicaal naar beneden aan het gaan is.' Hij verwijst naar extreme situaties in het sterk vergrijsde Japan, waar de enige dochter van boven de 55 én geld moet verdienen, én voor haar twee hulpbehoevende hoogbejaarde ouders moet zorgen. Dat vraagt meer sturing van de kant van de overheid en ook een grotere rol van woningcorporaties. De participatiesamenleving is een politiek waardevol concept, maar de overheid doet te weinig om deze de facto mogelijk te maken.

### Apartheid

Thill wijst op twee structurele problemen in de Nederlandse samenleving.

De eerste is onze neiging tot apartheid ('Nederlanders willen wonen tussen mensen zoals zichzelf') en denken in categorieën. We hebben in Nederland grote moeite met mengen, met het omgaan met verschillen en tegenstellingen. In de andere landen waar Kempe Thill actief is, ziet hij meer gemak met verschillen, bijvoorbeeld in 'het katholieke België'. Zo heeft Kempe Thill in Hasselt een woontoren gebouwd met starterswoningen, eengezinswoningen, studentenwoningen, en helemaal bovenin lofts van 2 miljoen. 'Dat is in Nederland bijna onmogelijk. De rijken willen niet in de lift met de studenten.'

Thill betoogt dat er nieuwe mixen nodig zijn. Hij geeft als voorbeeld een wooncomplex voor twee generaties ouderen die ze ook in België hebben gerealiseerd; in veel gevallen nog redelijk vitale senioren met hun hulpbehoevende hoogbejaarde ouders: een beetje krakkemikkig oud ondersteunt zeer krakkemikkig oud ('Dat is de huidige demografische realiteit').

Het tweede probleem is zijns inziens het ontbreken

### Stedelijk adjectievenalfabet

Aangeharkte stad  
Aantrekkelijke stad  
Age-friendly city  
Airbnb-stad  
Arrival city  
Attente stad  
Barmhartige stad  
Beklemd stad  
Creatieve stad  
Duurzame stad  
Exclusieve stad  
Fearless city  
Global city  
Geheime stad  
Geleefde stad  
Geplande stad  
Gezonde stad  
Grenzeloze stad  
Groene stad  
Happy city  
Inclusieve stad  
Interculturele stad  
Just city  
Kindvriendelijke stad  
Krachtige stad  
Krimpde stad  
Lerende stad  
Levende stad  
Lieve stad  
Lonely city  
Megacity  
Nachtstad  
Natte stad  
Ongedeelde stad  
Ongekende stad  
Onzekere stad  
Onzichtbare stad  
Patchwork city  
Quasi-stad  
Religieuze stad  
Resilient city  
Rode stad  
Roze stad  
Slimme stad  
Slow burn city  
Sociale stad  
Sportieve stad  
Superdiverse stad  
Tussenstad (Zwischenstadt)  
Utopische stad  
Verboden stad  
Warme stad  
Werkdadige stad  
Wilde stad  
World city  
Zachte stad  
Zorgzame stad

**S**teeds meer kwetsbare ouderen wonen langer thuis, zo ook mensen met psychische of mentale beperkingen. Ze moeten zichzelf zien te redden in hun wijk, maar ze hebben behoefte aan iemand die een oogje in het zeil houdt en, als het nodig is, even helpt. Maar dan moeten mensen elkaar wel kunnen zien en tegenkomen en weten wanneer ze iets voor elkaar kunnen betekenen. In hoeverre kan de inrichting van de stad daarbij helpen? Rijksbouwmeester Floris Alkemade schreef twee jaar geleden de prijsvraag WHO CARES uit om architecten samen met mensen uit de zorg te stimuleren na te denken over hoe je woonwijken zo kan transformeren dat mensen er goed oud kunnen worden en niet vereenzamen. Vrijwel alle plannen die de eindronde hebben gehaald – meergeneratiehofjes en gemeenschapswaarsstraten – hebben één ding met elkaar gemeen: ze brengen buurtbewoners meer met elkaar in contact.<sup>2</sup>



## VERKENNING

van wat hij 'gemeenschappelijke ruimten' noemt. 'Je hebt de eigen woning en vervolgens publieke ruimten en daarnaast haast niks. Dat maakt het lastig om sociale interactie op gebouwniveau of blokniveau mogelijk te maken. In andere landen heb je dat veel meer wel. In Duitsland, bijvoorbeeld, hebben mensen gemeenschappelijke binnentuinen. Daar komen ze elkaar tegen, daar spelen hun kinderen. In Nederland ontbreken veelal gemeenschappelijke voorzieningen in wooncomplexen. In Oostenrijk daarentegen, heeft een Weense woningcorporatie woningen tien procent kleiner gemaakt en de gewonnen ruimte benut om gemeenschappelijke voorzieningen te realiseren. Hij wijst ook naar Wohnpark Alterlaa in Wenen, gebouwd in de jaren zeventig; een wijk op zichzelf. Het bestaat uit zes reusachtige wooncomplexen, de Bijlmer verbleekt erbij. Het is een van de populairste wijken van Wenen, sociale woningbouw is er een belangrijk onderdeel van. Het Wohnpark bevat tal van collectieve voorzieningen op de begane grond, zoals een wasmachineruimte, een bibliotheek, een bewonerscafé, een dansschool, een modeltrein-ruimte, een werkplaats voor fietsen, en (onder andere op het dak) zwembaden. 'Je moet wel ruimten aanbieden waar mensen elkaar tegenkomen.'

### Knarrenhof

In Nederland kiezen we voor de kleinschalige oplossing. Zie de prijsvraag van de rijksbouwmeester. Vooral het hofje is populair. We reizen daarom af naar Zwolle, naar de inmiddels beroemde Aahof, ook wel 'Knarrenhof' genoemd in de Aalanden, twee nieuwbouwhofjes met in totaal 48 woningen; een deel sociale huur, een groter deel koop. De Knarrenhof telt 67 bewoners. Het aantal stellen en alleenstaanden is er ongeveer gelijk. De eerste bewoners trokken er twee jaar geleden in, maar het idee ontstond vele jaren eerder. Het duurde jaren voordat het geld en vooral de grond er kwam. We zitten in het Hofhuys, het gemeenschapshuis, tussen de twee hofjes, waar we met bewoners Cora Kooiman en Marijke Langenbach hebben afgesproken. Beneden vergadert de onderhoudscommissie. Cora Kooiman (68 jaar), een van de initiatiefnemers van het eerste uur, vertelt dat ze graag met gelijkgestemden wilde wonen, mensen van dezelfde leeftijd als zij, mensen 'die je meteen snappen'. Marijke Langenbach (71 jaar) en haar man wilden het moment voor zijn dat hun woning hun in de weg ging zitten met het klimmen der jaren.

Ze hebben geen spijt van hun keuze. In de Knarrenhof is er oog voor elkaar, 'maar je moet niks'. Cora Kooiman: 'We gaan heus niet de billen van de buurman wassen.' Er is goed nagedacht over de indeling. 'Bij de bouw is ervoor gekozen om, anders dan bij het middeleeuwse hofje, de buitendeur aan de voorkant te zetten, dan kunnen de medebewoners niet zien wie er bij je op bezoek komt.' Iedereen heeft een klein tuintje zonder schuttingen, overlopend in een gemeenschappelijke tuin. Dit bedoelt Oliver Thill met nieuwe gemeenschappelijke ruimten; niet privé, maar ook niet publiek. 'Parochiale ruimten' worden ze ook wel genoemd. Het vergt wel enige vaardigheden. Cora: 'Toen ik daar voor het eerst ging zitten, vroeg ik me af: moet ik elke keer een praatje maken met de buurvrouw als ik in mijn tuin stap en zij ook naast me in haar tuintje zit?' Er zijn 'best veel bewoners die wat mankeren' en er zijn inmiddels al twee bewoners overleden. De achterblijvers zijn heel blij dat ze in de hofjes wonen, ze ervaren veel steun.

### Geheim

In de Knarrenhof zijn veel gezamenlijke activiteiten, van samen de



De beleefstuin  
Buiten Zinnig van  
revalidatiecentrum  
Vogellanden

## In Nederland kiezen we voor de kleinschalige oplossing. Vooral het hofje is populair

gemeenschappelijke tuin onderhouden tot voetbal kijken, fietsen en een keer in de maand samen eten (tenminste voor wie wil aanschuiven). Marijke: 'We waken ervoor het gemeenschappelijke te zwaar te maken.' Zelf doet ze van alles, ze heeft nog nooit zoveel nieuwe sociale contacten opgedaan. Zo gaat ze naar klassieke concerten ('Nooit eerder gedaan') en zwemt ze met een vrouw van 88 jaar die niet alleen naar het zwembad kan. Wel moet je er met elkaar over de kleur van de zonneschermen en de inrichting van de gemeenschappelijke binnentuinen uit kunnen komen. In het geval van het eigen zonnenscherm was er de keus uit drie kleuren. Dat lijkt het geheim: verschillen tussen mensen mogen er zijn, maar die kunnen niet te groot worden.

'Zou je het leuk vinden om in zo'n hofje te wonen?' vragen we aan Rutger Scholte ter Horst (36 jaar), ggz-ervaringsdeskundige. We zijn in de Pierik, een buurtje met merendeels kleine eengezinswoningen, veelal van de woningcorporatie. Hij ontvangt ons er allerhartelijkst in zijn woning. Rutger vertelt monter dat hij leeft met een autisme-stoornis én ADHD, periodiek met depressiviteit worstelt en in het verleden te maken had met psychoses ('En ik kan nog wel een paar labeltjes noemen'). Hij valt naar eigen zeggen onder de oude Wajong ('Geen verdien capaciteit') en hij is zeer actief als vrijwilliger, onder andere als lid van de participatieraad van de gemeente Zwolle. Hij zou dat niet willen en kunnen, in zo'n hofje wonen. 'Er wordt best wat van je gevraagd, er zijn allerlei activiteiten', heeft hij gehoord van iemand die hij daar kent. 'Als je nooit meedoet, dan lig je er toch een beetje buiten.'

Maar in de wijk waar hij nu woont, is het voor hem ook niet makkelijk. De Pierik, geeft hij aan, is niet adequaat toegerust voor bewoners met serieuze problematiek. 'Van het beleid moet iedereen de samenleving in. Hier moeten we het met mekaar gaan doen, maar kunnen we dat wel?' Hij vertelt hoe mensen met zware ggz-problematiek nu zelfstandig moeten wonen, terwijl er in de avond en nacht nauwelijks hulp beschikbaar is. In het wijkteam is de ggz-expertise beperkt. Op buurtbewoners doen ze nauwelijks

een beroep, ook omdat veel buurtbewoners zelf veel zorg nodig hebben. Ze zien de mensen waarvan zij begeleiding krijgen ook elders in de wijk woningen binnenstappen. 'Dan weet jij: oh, die heeft ook begeleiding en die ook.' Hij loopt een aantal van zijn burens af en maakt voor ons duidelijk dat die zelf de grootste moeite hebben overleefd te blijven. De draaglast van de Pierik is groot en de draagkracht beperkt.

### Schouwers

'Het idee is dat de sterke schouwers de zwakken helpen, maar wij hebben die mensen niet in onze omgeving. En wie zijn die sterke schouwers dan? Is het de tweeverdiener met een koopwoning die nergens last van heeft, die geen zorgvraag heeft? Maar die heeft vaak ook geen interesse in mensen zoals ik.' Hij kent veel maatschappelijk betrokken personen al jaren, ze zijn in hem geïnteresseerd, maar als hij een tipje van de sluier oplicht van de problemen waarmee hij worstelt, is het snel van "Héé kop op!, de zon schijnt straks weer." Rutger: 'Die zeggen niet: "Bel me ook op als je je weer depressief voelt, dan kom ik langs, dan gaan we samen met de hond wandelen.'" De werelden van zogenaamd gewone mensen en mensen met een ggz-achtergrond, maakt hij duidelijk, liggen ver uit elkaar. Hij zou de kloof graag gedicht zien, maar eenvoudig is het niet. 'Als ik kijk waar we het in onze vriendengroep over hebben, dan gaat het niet over het huis, het werk en de vakantie. Waar gaat het wel over? Hoe kom je de dag door? Heb je een slechte periode en wat doe je dan? Lukt het met de boodschappen? Zullen we samen eens iets doen? Ik leen de auto van mijn moeder, dan gaan we een dagje weg. We letten op elkaar.'

De meeste steun valt te verwachten van lotgenoten ('De lamme helpt de blinde'), zoals ook naar voren komt in eerder onderzoek van Lilian Linders (2010) en Femmianne Bredewold (2014). Zo is er aan het plantsoentje waar ook het huis van Rutger en zijn vrouw aan grenst, een ontmoetingsruimte voor ervaringsdeskundigen en cliënten uit de ggz. De vrouw van Rutger is er gastvrouw. De plek staat voor alle buurtbewoners open, er wordt daar bijvoorbeeld vergaderd voor het festival van de Pierik. 'Maar dan merk je vaak dat veel van hen toch een ggz-achtergrond hebben.'

### Harde muziek

Wat zou er in fysieke zin in de wijk moeten veranderen voor mensen als Rutger? Steden als Den Haag en Amsterdam hebben zich geëngageerd aan *the age-friendly cities*. Ook het VN-verdrag gericht op het verbeteren van de positie van gehandicapten heeft het bewustzijn vergroot voor mensen met beperkingen die afhankelijk zijn van rolstoel en rollator, maar wat mensen met een mentale of psychische beperking nodig hebben, is minder helder. Ook Rutger beaamt dat. Als hij op pad gaat, komt alles heftiger bij hem binnen: geuren, geluiden en beelden. Zijn medicatie dempt wel de prikkelverwerking, maar hij is gebaat bij rustige plekken. Vaak maakt hij gebruik van het toilet in winkelcentra om even tot rust te komen, tot zijn ergernis staat daar vaak de muziek aan. De muziek in winkels is te hard en volgens hem afgestemd op een publiek van jonge tieners. Hij heeft gehoord van het experiment van Albert Heijn om mensen met een autisme-stoornis op een specifiek moment te laten winkelen. Hij vertelt dat de Kermis in Zwolle deze groep de kans bood naar de Kermis-attracties te komen zonder harde muziek. De stad zou stiller ruimten (binnen en buiten) meer moeten accommoderen en de stadsverlichting en bewegwijzering rustiger, helderder en duidelijker kunnen maken. Een attente stad is soms ook een stille stad.

## Een attente stad is soms ook een stille stad

Rutger vindt het fijn om te wandelen met de hond, juist ook voor een praatje met een buurtbewoner. Verderop in de wijk is de beleefstuin Buiten Zinnig, een initiatief van revalidatiecentrum Vogellanden. Rutger en zijn vrouw kennen de mooie, rustige plek. Eerder op de dag hebben we er een kijkje gekomen. De late zomerbloemen staan nog in bloei, er is een glazen kas. Directeur Fenna Eefting vertelde ons dat de tuin een initiatief is van een gepensioneerd buurtbewoner en bioloog en een therapeute van het centrum. Een simpel bruggetje verbindt de 'normale' buurtbewoners uit het 'gewone' woonwijkje met de revalidanten uit Vogellanden met vaak ernstige verwondingen (amputaties, dwarslaesies). Met aangepast tuingereedschap kan iedereen wel iets. Revalidanten voelen zich weer even gewoon mens. Er is contact, een praatje en het gezamenlijk tuinieren op de eerste zaterdag in de maand, vertelt tuincoördinator Milena Šuran. Ze woont zelf in de buurt, net als veel senioren die te kampen hebben met gevoelens van eenzaamheid. Ook zij profiteren van de tuin, evenals de kinderen die er met Pasen eieren komen zoeken.

### Draaicirkels

De aandacht voor toegankelijkheid van huizen en appartementen groeit (Van der Reijden e.a. 2019); in de architectuur gaat het tegenwoordig veel over draaicirkels, zegt Oliver Thill. Maar voor het stimuleren van alledaagse attentie is meer nodig (zie ook: Kremer e.a. 2019). In het bijzonder beschutte plaatsen tussen de privéruimte en het publieke domein, zoals een binnentuin of een gezamenlijke ruimte in een complex. Daar passen regels en afspraken bij en wat oefening om het samen prettig te hebben. Het mengen van mensen met verschillende achtergronden, zoals mensen die een ggz-achtergrond hebben, blijkt ingewikkelder, maar kwetsbare bewoners apart zetten in uitkeringswijken wil niemand. Voor hen zou bovendien de publieke ruimte ook meer aangepast moeten worden. Zo zou een beetje meer stilte in de stad hen helpen; heel veel andere stadsbewoners zouden dat ook toejuichen. En misschien is er ook toch iets meer civiele, architectonische, stedenbouwkundige en beleidsmatige durf en verbeeldingskracht nodig om de attente stad dichterbij te brengen.

### Noten

- 1 Zeer veel dank aan Arjan Broer en Femmianne Bredewold.
- 2 [www.prijsvraagwhocares.nl](http://www.prijsvraagwhocares.nl)

### Bronnen

- Bredewold, F., *Lof der oppervlakkigheid*. Amsterdam: Van Gennep, 2014
- Linders, L., *De betekenis van nabijheid*. Den Haag: SDU, 2010
- Kremer, M., A. Parys & L. Verplanke, *Alledaagse attentie in een superdiverse wijk*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 2019
- Reijden, H. van der, W. Bakker & R. de Wildt, *Toegankelijk voor mensen met een beperking. Knelpunten en oplossingen in de praktijk*. RIGO, 2019

**Radboud Engbersen** is werkzaam als expert sociaal domein bij Movisie. **Monique Kremer** is hoogleraar Actief Burgerschap en werkt bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).